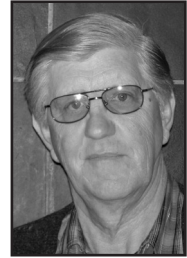

Vergifnisonderwys in skole as voorkoming van moontlike toekomstige emosionele pyn

Forgiveness education in schools as a possible measure to prevent future social and emotional pain

JOHANNES L VAN DER WALT

Edu-HRight Navorsingseenheid
Fakulteit Opvoedingswetenskappe
Noordwes-Universiteit
Potchefstroomkampus
E-pos: Hannesv290@gmail.com

Hannes van der Walt

HANNES VAN DER WALT, emeritus professor in die opvoedingsfilosofie en dekaan van die Fakulteit Opvoedkunde aan die destydse PU vir CHO, is tans 'n spesialisnavorsers aan die Noordwes-Universiteit (NWU) en ook betrokke by kapasiteitsbouprogramme aan die NWU.

HANNES VAN DER WALT, Emeritus Professor of Education and Dean of the Faculty of Education at the former PU for CHE, is currently a specialist researcher at the North-West University (NWU) and also involved in capacity building programmes at that university.

ABSTRACT

Forgiveness education in schools as a possible measure to prevent future social and emotional pain

It was assumed for purposes of this article that many of the cases of people seeking counselling as a result of social and emotional pain due to social injustice inflicted upon them could have been prevented if they had been taught how to ask for and to extend forgiveness. (This of course does not imply that forgiveness education will remove all such social and emotional pain.) Children need to be taught how to deal with social injustices such as bullying, thereby saving them social and emotional pain later in their lives. Literature abounds with incidents that require forgiveness. The record of incidents underlines the need for incorporating forgiveness education in formal school programs.

As far as could be established, forgiveness education has not yet been incorporated anywhere as a formal school subject. However, provision has been made in many education systems for its inclusion in, for instance, Citizenship Education and other formative subjects. In South Africa it could form part of the Life Orientation and Life Skills programs currently taught in schools. The purpose of this article is to provide school educators (teachers) with guidelines for teaching forgiveness education in schools, if (and when) it is incorporated in the formal curriculum.

The rationale for including forgiveness education in the formal school curriculum can be explicated in terms of the social space and ethical function theory. Forgiveness and forgiveness education should occur in the social space resulting from the infliction of a social injury upon a person or group. Forgiveness education in turn should occur in the educational space provided by schools and other pedagogical settings. According to the principle of sovereignty in own sphere, schools are unique in that they embody pedagogical and didactical spaces. The school is firstly pedagogically focused upon the guiding, unfolding, nurturing, forming and developing of the learners to prepare them for a future as mature and responsible adults who understand the process of forgiveness. In this process, schools will secondly typically employ the didactical art and skill of teaching how and when to forgive.

The theory also encapsulates the notion that the space in which forgiveness education is to occur should be ethical in that it displays and promotes love, patience and empathy, responsible and accountable interaction with the learners and a deeper understanding among learners as a caring community. According to this perspective, the school approaches forgiveness and forgiveness education as part of the moral development of the learners.

Against the backdrop outlined above, the following is suggested as a “syllabus” or “subject curriculum” for forgiveness education:

- 1. The first step of the forgiveness process to be taught is that a person should understand the context in which the apparent injustice has taken place. Children should be able to distinguish between a no-harm situation and one in which genuine injustice has been inflicted. Actions are always context-sensitive. This is the uncovering phase in which the person becomes aware of personal emotions and of the pain brought about by the actions of another.*
- 2. The second step is to gain insight into the function of anger, dissatisfaction and resentment. The forgiveness process begins with anger and resentment. It is important, however, to distinguish between productive, and sinful and senseless anger. Anger is productive if it helps one understand what has occurred, if one remains in charge of the anger, if the anger does not deteriorate into childish self-centredness, does not destroy the other person and if it helps one in choosing to forgive. The injured person should abjure all forms of reactive anger, that is anger that insists on revenge and retribution, and rather opt for transitional anger; i.e. forward-looking anger rooted in thoughts of well-being for both the injured and the injurer, in empathy for both the self and the other.*
- 3. The third step in the forgiveness process is to realise that the injustice or injury is of a permanent nature. The injury will never disappear and will never be forgotten, and therefore has to be dealt with.*
- 4. The fourth step is to realise that forgiveness begins with oneself and not with the injurer. To forgive is not a token of weakness; forgiveness is always granted from a position of strength because it ultimately results in healing of the self and the other. It liberates one from unhappiness and resentment and is an act of mercy to the self. It now becomes important to distinguish between two kinds of forgiveness: conditional and unconditional, and to realise that it is by far better to forgive unconditionally.*
- 5. The fifth step is an active decision to forgive, a step inspired by empathy for the perpetrator. To forgive is not just to forget or to pardon but rather to set the perpetrator and oneself free. An unforgiving attitude deprives one from opportunities of becoming what one could have been, namely a healed person. This is the decision-making phase in the forgiveness process.*

6. *The sixth step is the workphase. The injured person invokes various cognitive and affective forgiveness strategies. One of the most important tasks in this phase is to reframe the perpetrator, in other words to attempt to view him or her in a more favourable light. Reframing ideally results in greater empathy with the injurer.*
7. *The seventh step entails viewing forgiveness as a gift. It is only once one has forgiven the other that one is set free completely.*
8. *The process ends with the outcome phase. The injured person begins reaping benefits from the process in the sense of beginning to grow spiritually after the dissipation of anger and the liberation from feelings of injustice. The way is now paved for a conflict-free future. The previously injured person can now become more pro-social, more morally responsible and develop a stronger sense of belonging. Enmity and alienation are replaced by a sense of peace. Empirical evidence has shown that people and groups who have successfully forgiven tend to display lower stress and anxiety levels, more positive relationships, gain more hope for the future and for life in general, and have a more positive view of the self. This is because they have successfully liberated themselves as well as the injurer from the burden of an unforgiving attitude.*

Only people who have been instructed in the process of forgiving during their formative years, who have been taught and as a result have learned what it means to forgive even the unforgivable will be able to comply with the dictum of doing unto others what you would want them do unto you, able to care for their interests as if those interests were your own.

Not many people are able to do what one of the mothers of the Gugulethu 7 spontaneously did when she unconditionally forgave one of the murderers of her son during the apartheid era. In doing so, she demonstrated that she had mastered the steps of the forgiveness process outlined above. Most other people require instruction in the forgiveness process to be able to emulate her example.

KEY CONCEPTS: forgiveness, forgiveness education, school, schooling, social injustice, emotional pain, social pain, citizenship education, life orientation, life skills

TREFWOORDE: vergifnis, vergifnisonderwys, skool, skoolonderwys, sosiale onreg, emosionele pyn, sosiale pyn, burgerskaponderwys, lewensoriëntering, lewensvaardighede

OPSOMMING

Sosiale onreg word op 'n daaglikse basis teenoor sowel enkelinge as groepe mense en gemeenskappe en selfs nasies gepleeg. In baie sodanige gevalle ervaar diegene teenoor wie die onreg gepleeg is oor lang tye emosionele pyn en word as gevolg daarvan die kliënte van beraders en terapeute. Die kernargument van hierdie artikel is dat heelwat van hierdie emosionele pyn en lyding voorkom kon gewees het indien mense van kleinsaf opgevoed (dit is, toegerus) was om te begryp wat die vra en die gee van vergifnis alles behels, ongeag of die oortreder om vergifnis vra of nie. As 'n mens die taak en funksie van skole deur die lens van die *sosiale ruimte- en etiese funksieteorie* bekijk, word dit duidelik dat skole as samelewingsverbande toevertrou is met onder meer die unieke funksie om jong leerders toe te rus om ook die ingewikkeldheid van die vra en die gee van vergifnis te kan bemeester. 'n Aansienlike deel van hierdie artikel word afgestaan aan 'n buitelyn van 'n vergifnisonderwysvakkurrikulum wat gevolg kan word deur onderwysers en ander opvoeders om hierdie toerustingfunksie van die skool tot pedagogiese praktyk te maak.

1. AGTERGROND EN AANLOOP TOT DIE VRAAGSTUK ONDER BESPREKING

Vir doeleindes van die argumentasielyst wat in hierdie artikel gevolg word, is uitgegaan van die aanname dat baie van die gevalle van diep emosionele pyn weens onreg, woede en onvergewensgesindheid wat in die spreekkamers van beraders en terapeute aandag ontvang, moontlik voorkom kon gewees het indien die betrokke pynlydendes reeds van 'n relatiewe jong ouderdom doelbewus onderrig in hoe om te vergewe ontvang het, met ander woorde deur opvoeding toegerus was om dit te kan doen. Deur van hierdie aanname te vertrek, word egter nie te kenne gegee dat alle gevalle van emosionele pyn deur vergifnisonderwys voorkom sal kan word nie. Daar sal altyd diegene wees wat ten spyte van voorkomende vergifnisonderwys die behoefte en nood mag voel om terapie ter verligting van hulle emosionele pyn te ontvang, wat die dienste mag benodig van terapeute soos pastorale werkers (predikante, pastore, priesters, imaams, maatskaplike werkers, psigoloë en psigiaters, beraders), en – in onderwyskonteks – van remediërende werkers soos ortopedagoë, opvoedkundige sielkundiges, leer- en leerderondersteuners wie se taak dit is om enige persoonlikheidsontsporing in onderwyskonteks uit die weg te (probeer) ruim.

'n Oorsig van die literatuur toon dat daar inderdaad ruimte is vir vergifnisonderwys in die formele (skool-)onderwys as 'n metode om leerders van jongs af toe te rus om insidente van sosiale onreg (byvoorbeeld afknouery/geboelie deur klasmaats) te kan hanteer (vgl. Derrida 2001:30), en op hierdie manier dalk latere emosionele pyn weens onbeholpe respons op sulke insidente te voorkom. By die deurblooi van 'n onlangse oggendkoerant is die volgende lysie insidente raakgesien waar vergifnis 'n rol kan en behoort te speel, en waar die betrokkenes sou kon baat by dieper insig in hoe vergifnis gevra en gegee word. Tabel 1 weerspieël insidente waar groepe mense vergifnis behoort te vra en te gee. Tabel 2 noem insidente waar individue vergifnis behoort te vra en te gee.

TABEL 1: Kollektiewe onreg wat om vergifnis roep

Insident: die “oortreding” wat gepleeg is	Die party wat die sosiale onreg moet vergeef
Bell Pottinger mislei die Suid-Afrikaanse publiek (<i>Beeld</i> 7 Julie 2017: 1)	Die Suid-Afrikaanse publiek moet die misleiding vergeef.
Stryd tussen die Uber- en ander taxis (4)	Diegene wat onder die geweld gely het, moet die geweldplegers vergeef.
Inbrake verlam twee lisensie-uitreikplekke (4)	Diegene wie se lisensies verval het en nou nie hulle lisensies betyds kan kry nie, moet die inbrekers vergeef.
Black First Land First teister joernaliste (5)	Die joernaliste wat geteister word moet die teisteraars met verloop van tyd vergeef.
Man beskuldig van verraad van sy mense (9)	Die man wat beskuldig word van verraad moet sy beskuldigers vergeef.

TABEL 2: Onreg teen individue gepleeg en by laasgenoemde om vergifnis vra

Insident: die “oortreding” wat gepleeg is	Die party wat die sosiale onreg moet vergeef
Man steek in woedebui huis aan brand en pleeg selfmoord (<i>Beeld</i> 7 Julie 2017: 1)	Sy eggenote en naasbestaandes moet hom vir sy daade vergewe.
Mej. SA word (ten onregte) van rassisme beskuldig omdat sy handskoene gebruik terwyl sy voedsel aan swart arm kinders uitdeel (1)	Mej. Suid-Afrika moet die beskuldigers vergeef vir die ongegronde beskuldiging.
Ouers rou oor die moord op hulle dogter, Reeva Steenkamp (3)	Die ouers en naasbestaandes van Steenkamp moet die moordenaar vergeef.
Aktrise het las van ’n bekruiper/afloerder (3)	Die aktrise moet die oortreder vergeef vir sy daad.
Lorriedrywer aangekla van nalatigheid wat lei tot die dood van verskeie mense (4)	Die naasbestaandes van die oorledenes en beseerdes moet die beweerde oortreder vergewe vir sy nalatigheid.
Seun in bedenklike toestand na aanval (4)	Die ouers en naasbestaandes van die seun moet die beweerde aanvallers vir hulle daad vergeef.
Vrou oorlede weens “gebroke hart-sindroom” na teistering van joernaliste (5)	Haar ouers en naasbestaandes moet die teisteraars vergeef vir hulle daade.
Boelies teister verskillende mense (8)	Die geteisterdes moet die boelies wat hulle so teister vergeef vir hulle daade.

Tabel 3 bevat enkele verdere voorbeelde van onreg wat in die literatuur opgeteken is, en wat om vergifnis deur die veronregtes roep:

TABEL 3: Onreg in die internasionale arena gepleeg, en wat dus vra om vergifnis

Die oortreding wat gepleeg is	Die party wat die sosiale onreg moet vergeef
Geweld in mense se onmiddellike gesinne en families; struwelinge tussen gesins- en familieledes (Rodden 2004:333-7).	Diegene in gesins- en familieverband wat veronreg voel deur die geweld en struwelinge.
Rusies tussen eggenotes en geliefdes (Nussbaum 2016:98-120).	Eggenotes en geliefdes wat veronreg voel.
Met en tussen kinders, wedersyds tussen ouers en kinders, met bure (Rodden 2004:337).	Diegene wat veronreg voel.

TABEL 3: Onreg in die internasionale arena gepleeg, en wat dus vra om vergifnis (*vervolg*)

Die oortreding wat gepleeg is	Die party wat die sosiale onreg moet vergeef
Kollegas en medewerkers en selfs met jouself (Nussbaum 2016:127-54).	Diegene wat veronreg voel; 'n mens voel soms genoep om jouself te vergeef vir iets wat jy gedoen het.
Moeders se aanhoudende kritiek en geskree op hulle kinders, vaders se drankprobleme en moeders se pogings om hulle kinders te beskerm teen sekere invloede (Enright2003:3).	Diegene wat veronreg voel.
Sosiale ongeregtheid, terrorisme, gemeenskapsgeweld soos aanranding, verkragting en moord, bloedskande, mans wie se gades aborsies ondergaan het sonder om hulle te raadpleeg, studente wat geen of min liefde tuis ontvang het, kinders met swak bande met hulle opvoeders, dwelmverslaafdheid, misdadigheid, huweliks-konflik, selfs terminale kanker, dogters wat buitengewone hoë vlakke van aggressie vertoon weens afknouery deur eweknieë (Enright, Gassin & Knutson 2003).	Elke persoon wat deur die optrede van die "oortreder" veronreg voel.
Woede by adolessente wie se ouers skei (Freedman & Knupp 2003:136).	Die jongmense wat woedend vir hulle ouers is.
Woede, aggressie, gevoelens van hopeloosheid, depressie en anti-sosiale gedrag, insluitende verswakkende interpersoonlike verhoudinge onder jong kinders in arm buurte (Taysi & Demet 2015).	Die kinders wat veronreg voel deur hulle omstandighede.
Geweld in die internasionale familie van volkere, en ook van "openbare vyandskap" (Rodden 2004:333).	Volkere moet leer om mekaar te vergeef vir onreg wat in die verlede gepleeg is.
Die langdurige bloedstorting in Noord-Ierland tussen Protestante en Katolieke (Magnuson & Enright 2008:115; Enright e.a. 2003).	Lede van albei strydende kante moet leer vergeef.
Uitwissing van Jode deur die Hitlergesindes rondom die Tweede Wêreldoorlog, die aanval op Pous Johannes Paulus deur Ali-Akhga in 1981 (Rodden 2004:335)	Die nakomelinge van diegene teenoor wie oortree is moet probeer vergeef.

TABEL 3: Onreg in die internasionale arena gepleeg, en wat dus vra om vergifnis (*vervolg*)

Die oortreding wat gepleeg is	Die party wat die sosiale onreg moet vergeef
Onmin tussen swartes en wittes in die Verenigde State van Amerika, tussen Jood en Arabier, tussen Amerikaner en Japannees, en tussen Koreaan en Japannees (Rodden 2004:337-40).	Elke groep en/of individu wat deur sosiale onreg geraak is, moet leer vergeef.
Sommige Suid-Afrikaners worstel tans nog met skuldgevoelens weens die gruwelikhede wat in die naam van die apartheidsbedeling teenoor swart en bruin mense gepleeg is (Castillejo-Cuéllar 2007:24 e.v.; Nussbaum 2016:237 e.v.).	Diegene wat aan skuldgevoelens ly, en diegene wat nog kwaad is en veronreg is oor die apartheidsverlede moet probeer vergewe.
Diegene betrokke by geweld in Colombië en ander Suid-Amerikaanse state (Castillejo-Cuéllar 2007:14).	Diegene teenoor wie sosiale onreg gepleeg is moet vergeef.
Mense in ras- en etnies verdeelde gemeenskappe soos op verskillende plekke in die VSA, Noord-Ierland, Hong-Kong en verstedelike Israel (Enright, Rhody, Litts en Klatt 2014:2).	Al diegene wat ontevrede is en in onmin met hulle landgenote leef moet vergeef.
Die langdurige stryd in die Balkan voordat die huidige Balkanstate tot stand gekom het, en die volksmoorde in Bosnië en Rwanda (Rodden 2004:337-9).	Al diegene wat onreg gely het in hierdie stryde moet die oortreders vergeef.

Om aan insidente van sosiale en persoonlike onreg 'n meer persoonlike kleur te gee, kan die volgende gevallestudies genoem word uit die gepubliseerde werke van pastorale werkers en terapeute wat te doen gekry het met die emosionele pyn wat die betrokke pynlydendes nie self kon hanteer nie. Dit is uit al hierdie gevallestudies duidelik dat die betrokkenes die een of ander “oortreding” teenoor hulle ervaar het wat hulle op die een of ander tydstip sal moet vergewe.

*

Egskedingsdokumente is op Barbara bestel deur Phil, haar eggenoot vir die afgelope nege jaar. Barbara wil nie van Phil skei nie. Sy voel teneergedruk en verslae, en wend haar tot haar vriendin Mildred vir raad en advies, maar dié weet net so min as Barbara hoe om die situasie te hanteer. Omdat sy nie weet hoe om Barbara deur die krisis te begelei nie, spreek sy bloot simpatie met Barbara uit, en probeer Barbara rustig te maak deur te sê dat hulle “die ding moet deurpraat”. Mildred se goedbedoelde pogings ontaard egter spoedig in “jammerkry-sessies” en later selfs tot daaglikse sessies waarin hulle hulle onderskeie eggenote oor die spit braai, oor vure van onvergenoegdheid of weersin (“resentment”) (Adams 1986:viii).

*

Sharon en Eric woon al 'n maand lank op afsonderlike plekke nadat Sharon uitgevind het dat haar man ontrou aan haar was. Eric sê vir die berader waarom hy ontrou geraak het: “Sharon is yskoud! Wat was ek veronderstel om te doen?” Daar was geen geslagomgang tussen hom en Sharon in die voorafgaande ses maande nie. Sharon reageer driftig: “Moenie vergeet om vir hom (die berader) te vertel van die kere wat jy my geslaan het nie ... en selfs gedreig het om my om die lewe te bring nie! Jy was dronk en ek het bang geword...vrees en seks meng nie met mekaar nie. Die berader reageer dan met die volgende raad: “Eric, jy sal Sharon om vergiffenis moet vra, en Sharon, jy sal hom moet vergewe as julle verwag dat hierdie huwelik nog moet voortbestaan”. Sharon antwoord: “Ek het hom vergewe, maar ek kan nie vergeet nie. Vergifnis beteken nie ook vergeet nie, of hoe? Ek weet ek is lief vir Eric maar ek weet nie of ek myself ooit weer vir hom sal kan gee nie. 'n Mens kan nie 'n goeie seksuele verhouding met iemand hê as jy tot die dood toe bang is (vir hom) nie” (Adams 1986:17).

*

Jenny was 'n tiener met allerlei selfbeeldprobleme wat die skool voor die finale jaar verlaat het. Haar probleme het begin toe sy net sewe jaar oud was. Sy het eendag huis toe geloop van die laerskool af toe 'n man uit 'n motor spring en vir haar vra: “Sal jy my asseblief help soek na my babahondjie?” Voordat sy kon antwoord, het hy haar aan die arm gegryp en in die motor ingepluk. Hy het haar toe na 'n afgesonderde plek geneem en vir twee ure lank seksueel misbruik. Jenny het die hele tyd geskree dat haar mamma haar moes kom help, maar daar was natuurlik geen hulp van daardie kant af nie. Vir die volgende klompie jare het Jenny dikwels al huilend in die nag wakker geword weens die intense pyn wat sy tussen haar bene ervaar het. Haar moeder het nie verstaan wat aangaan nie, maar het allerhande vrae gestel en sodoende vasgestel wat gebeur het. Jenny se ma het haar geglo maar het nie geweet wat om te doen nie, aangesien sy self probleme gehad het met 'n eggenoot wat besig was om homself, hulle huwelik en gesin te vernietig deur dwelmgebruik, alkohol en ander probleme. Op 'n keer het Jenny se vader haar ook seksueel misbruik. Sy het nooit genees van die verskriklike ervaringe nie; sy het lelik en waardeloos gevoel – asof sy op die vullishoop van die lewe gegooi was (Trollinger 2007:11-12).

*

Rachel was net 14 jaar oud toe sy een nag by 'n vriendin gaan oorslaap het. Die vriendin het haar aangemoedig om nader kennis te maak met eersgenoemde se broer wat in die kamer net langsaan geslaap het. Die vriendin het haar uit die kamer gedruk en die deur gesluit sodat sy in die gang gestaan het. Die broer het toe sy kamerdeur oopgemaak en haar ingenooi. Sy was skaars in die kamer toe hy haar op die bed neergooi en verkrag. Rachel was hierna gebroke, hoewel sy voorgegee het dat alles in haar lewe in orde was. Die episode het meebring dat Rachel skuldgevoelens begin opbou het, vuil gevoel het tot die mate dat sy tot ses keer per dag gaan stort het om die vuilheid af te was (Trollinger 2007:6-7).

*

My naam is Derek, en ek is 17 jaar oud. My ouers het geskei omdat my pa 'n dwemsmous in ons omgewing was. Hy het my en my ma fisies en verbaal mishandel. Hy het gereeld vir my geskree dat ek 'n misoes ('n “loser”) was. Hy het onder meer vir my gesê: “Jy is nutteloos en 'n hopelose gemors!” Toe ek 13 was het ek besluit om nie meer skool te gaan nie. Ek het gerook, gedrink, pille geneem, seks gehad en allerhande slegte goed aangevang. Ek het geld

gesteel om dwelms te koop en selfs my pa se pistool gebruik om mense aan te hou en te beroof (Trollinger 2007:199-200).

*

'n Vrou het eendag ingekom vir berading. Sy het haar man verkla omdat hy gemeen en afknouerig teenoor haar was en omdat sy bang vir hom was. "Hy het 'n plofbare humeur," het sy gesê. Dit was duidelik dat sy seergekry het weens die behandeling wat sy van haar eggenoot ontvang het. Dit was duidelik dat sy ook baie kwaad en verbitterd teenoor haar man was. (In baie gevalle ontken mense hierdie woede en bitterheid, maar raak rooi in die gesig terwyl hulle dit ontken, en klem hulle vuiste" (Mack 2005:30-31).

*

Ek onthou van 'n beradingsgeleentheid waarin 'n man gesê het dat hy sy vrou gaan verlaat omdat sy nie die laaie van die laaikas toemaak nie. Hy het gekla dat elke keer as hy die slaapkamer binnegaan, hy met sy maag teen 'n klomp oop laaie stamp. Dit blyk later egter dat die laaie maar net die laaste strooi was; hy was keelvol vir sy vrou. Hy was vies oor die laaie en oor 'n hele aantal ander dinge wat oor die jare opgebou het. Die laaie het bloot die fokuspunt van sy ongelukkigheid met haar gevorm (Mack 2005:40).

*

Coetzer (2008:6-7) maak melding van 'n geval van bitterheid tussen tweelingsusters. Die twee susters het vir 30 jaar lank nie met mekaar gepraat nie. Alles het begin toe hulle jonk was en met verskillende mansvriende uitgegaan het. Meg het 'n verhouding gehad met 'n man met die naam van Jeff, en sy was redelik ernstig oor hom. Sy was geskok toe Jeff op 'n dag skielik die verhouding verbreek en met haar suster begin uitgaan. Sy het woede-uitbarstings teenoor haar suster gehad omdat sy haar vriende afgerokkel het. Jeff en Martha is uiteindelik getroud. Martha wou gehad het dat Meg haar strooimeisie moet wees, maar sy het geweier, en nie eens die troue bygewoon nie. Sedertdien het sy dwarsdeur haar lewe haar suster blameer vir elke krisis en elke teleurstelling in haar eie lewe. Haar refrein oor die 30 jaar heen was die woorde: "Sy het die enigste man wat ek ooit liefgehad het, gesteel!".

*

Hierdie reeks spreekkamergevalle kan aangevul word met heel onlangse gevalle deur 'n internetsoektoeg te doen met die trefwoorde "stories of emotional pain" en "stories of social injustice." 'n Oorsig van hierdie gevalle toon dat mense daagliks met situasies te doen kry waarin hulle opgeroep word om onregplegers te vergeef vir hulle dade.

Dit is uit die voorgaande duidelik dat die tyd aangebreek het om vergifnisonderwys in die normale (gewone) skoolonderrigplan in te sluit ten einde leerders van jongs af te lei, help en toe te rus om te verstaan wat sosiale onreg is en wat dit beteken om onreg te vergewe of om om vergifnis te vra wanneer 'n mens 'n oortreding teenoor 'n ander gepleeg het. Om misverstand te voorkom, word benadruk dat die insluiting van vergifnisonderwys in die formele skoolkurrikulum nie beskou word as die spreekwoordelike towerstaf nie, as die finale en omvattende towermiddel wat alle latere emosionele pyn weens sosiale onreg sal voorkom nie (vgl. Wielemans 1991:173; Van Crombrugge 2006:111). Dit kan hoogstens 'n bydrae lewer tot die voorkoming en die hantering van moontlike latere emosionele en sosiale pyn weens onreg wat gepleeg en/of ervaar is.

Sover vasgestel kon word, is vergifnisonderwys nog nêrens formeel in die skoolonderwys ingebou as 'n formele skoolvak nie. Daar word wel voorsiening daarvoor gemaak in byvoorbeeld burgerskapsonderwys of soortgelyke vormende vakke (vgl. Miedema & Ter Avest 2011:411; Greven & Letschert 2006:51). Die tyd het dalk aangebreek, in die lig van soveel sosiale onreg wat tans in Suid-Afrika en wêreldwyd gepleeg word, dat 'n veldtog van stapel gestuur word om dit as 'n beduidende deel van byvoorbeeld burgerskapsonderwys, lewensoriëntering of lewensvaardighede in die kurrikulum in te voer.

2. DIE DOEL VAN HIERDIE ARTIKEL

In die veronderstelling dat die voorgaande uiteensetting wel bewys lewer van waarom vergifnisonderwys ingesluit behoort te word in die formele skoolkurrikulum word die res van hierdie artikel aan die volgende taak gewy: die verdere uiteensetting, moet vir enige opvoeder wat op die een of ander wyse betrokke is by die leiding en begeleiding van jong kinders 'n instrument in die hand gee om die kinders (leerders) te begelei in die proses van vergifnis vra en gee. Anders gestel, dit moet vir die opvoeder die stappe uiteensit wat hy of sy kan volg wanneer hulle dit nodig vind (byvoorbeeld volgens kurrikulumvoorskrif in die formele skoolonderwysprogram) om die leerlinge te onderrig oor hoe om te vergewe wanneer 'n onreg gely is. Die uiteensetting hierna beweeg dus op die terrein van die pedagogie-didaktiek van vergifnisonderwys, dit wil sê op die terrein van die “waarom”, “wat” en “hoe” van vergifnis en vergifnisonderwys.

Die gevaar van hierdie soort tema is dat 'n mens die hele tyd abstrak (in die lug) kan bly praat sonder om ooit by die pedagogie, die opvoedingspraktyk daarvan, en die didaktiek daarvan, 'n siening oor hoe dit aangebied kan word, uit te kom. Om hierdie punt duideliker toe te lig word die problematiek van vergifnis en vergifnisonderwys nou kortliks deur die lens van die *sosiale ruimte en etiese funksie- of handelingsteorie* bekyk.

3. TEORETIESE RAAMWERK

Die *sosiale ruimte- en etiese funksie- of handelingsteorie*¹ vestig in eerste instansie die aandag op die *sosiale ruimte* waarbinne 'n bepaalde handeling, in hierdie geval vergifnisonderwys, (behoort te) geskied. Die teorie gebruik die beginsel van *soewereiniteit-in-eie-kring* om te beklemtoon dat 'n handeling wat in die betrokke sosiale ruimte plaasvind of uitgevoer word, 'n unieke karakter besit, en dat daardie karakter bepaal en gestempel word deur die unieke doelfunksie van die betrokke samelewingsverband waarin dit plaasvind, in hierdie geval onderwys wat in 'n skoolonderwysopset gegee word (vgl. Van der Walt 2017b:156). Die beginsel van soewereiniteit-in-eie-kring gee erkenning aan die aard-eie struktuurbeginsel van die skool (in hierdie geval) as onderwysende instansie, in onderskeiding van die aard-eie struktuurbeginsels van ander samelewingsvorme (Strauss 2017:672) soos die praktyke van psigoloë, psigiaters, pastorale beraders, terapeute en sosiale of maatskaplike werkers. Dit wat in hierdie artikel aangebied word, is dus nie net pedagogies gestempel nie (want opvoeding geskied ook in ander samelewingsvorme soos ouerhuise en kerke, en selfs ook in die spreekkamers van maatskaplike werkers en andere) maar veral ook didakties, onderwyskundig.

¹ Vergelyk Van der Walt (2017:7; 2017b; 2017c; 2017d) waar die teorie en die aanloop daartoe in besonderhede bespreek word.

Die funksionele uniekheid van skole en ander onderwysinstansies as samelewingsvorme lê in hulle pedagogies-didaktiese gerigtheid, in die feit dat hulle spesifiek gerig is op die verskaffing van onderwys met die bedoeling dat daardie onderwys ook opvoedend van aard sal wees: dit is daarop gerig om die leerlinge te lei en te rig, hulle potensiaal te ontwikkel of ontvou, hulle te versorg, hulle te vorm en te ontwikkel om hulle sodoende gereed te maak vir die toekoms wat op hulle wag (Nussbaum 2011:23).

Die skool het die unieke taak om die leerders pedagogies-didakties verantwoord te lei en te vorm tot verantwoordelike volwassenes, dit wil sê onder andere tot mense wat verstaan wat dit is om te kan vra om vergifnis vir 'n oortreding wat hulle begaan het, en wat ook weet hoe 'n mens ware vergifnis aan 'n ander kan verleen. Hierdie taak het te doen met die praktyk daarvan om kinders en jongmense te lei (“nurture”) om 'n gees van vergifnis as deel van hulle leefstyl te aanvaar. Dit vorm deel van hulle vorming tot volledig-volwasse mense, en stel hulle in staat om betekenisvolle lewens na hulle skooljare te volg (Stewart 2012:66-67). Die pedagogie-been van die skool se taak het te doen met die leiding en begeleiding van die leerders, terwyl die didaktiek-been daarvan te doen het met die kuns en die kunde van onderwys-gee. Die didaktiek gaan oor die weg waarlangs die onderwyser die leerlinge help om die leerinhoud (in hierdie geval die wat en hoe van vergifnis) te bemeester. As professionele persoon is die onderwyser opgelei om 'n hele aantal werkvorme in die onderrig-leersituasie toe te pas. Hoewel die onderwys hierdie tegniese kant het, is dit nie 'n instrumentele gebeurtenis; dit is ook 'n kuns omdat die interaksie met die leerders om kreatiwiteit en takt vra. Dit is uit die voorgaande duidelik dat die didaktiek van vergifnisonderwys in die pedagogiek daarvan ingebed moet wees, met ander woorde vergifnisonderwys moet ook opvoedend van aard wees (De Muynck, Vermeulen & Kunz 2017:43-45), en nie slegs op die slaag van eksamens ingestel wees nie.

Die *sosiale ruimte- en etiese handelings- of funksieteorie* het ook 'n keerkant, naamlik die etiese, 'n eis wat in opvoedende onderwyskonteks soos 'n paal bo water staan. Opvoedende onderwys word naamlik gekenmerk deur liefde, geduld en mildheid (De Muynck e.a. 2017:45). Opvoeding, en dus opvoedende onderwys in skoolkonteks, word gekenmerk daardeur dat dit 'n verantwoordelike en verantwoordbare handeling is; opvoedende onderwys, volgens Van Crombrugge (2006:12) word gedra deur pedagogiese verantwoordelikheid: die opvoedende onderwyser is daarvan bewus dat hy of sy besig is om aan jong kinders leiding te gee en dat onderwysers in die proses keuses moet maak waarvoor hulle verantwoording sal moet en kan doen. Van Crombrugge (2006:12) stel dit treffend: “De opvoeder zit met vragen wat een ‘goede’, een ‘juiste’, een ‘verantwoorde’ opvoeding is. Het nadenken over opvoeden is het zoeken na ‘goede’, ‘juiste’, ‘verantwoorde’ antwoorden”. In die opvoedende onderwys moet aan die kind reg geskied. Die doel van opvoedende onderwys is per slot van rekening om die kind toe te rus vir 'n menswaardige lewe (Van Crombrugge 2006:13). Vergifnisonderwys as deel van die formele skoolkurrikulum, dus as 'n formele deel van die onderrigprogram, kan hiertoe 'n bydrae maak, omdat dit sosiale onreg kan bestry en by geleentheid uit die weg kan ruim. Soos Rodden (2004:333) dit stel, kan dieper kennis van vergifnis lei tot 'n samelewing waarin mense kan hoop om vreedsaam saam te lewe. Dit kan aanleiding gee tot 'n samelewing waarin mense vir mekaar omgee en vir mekaar sorg. Onderwys en opvoeding in die kuns van vergifnis-vra en -gee kan dus 'n belangrike bydrae lewer tot die morele vorming en ontwikkeling van opkomende geslagte (Stewart 2012:83). Enright (2003:7) kom tereg tot die gevolgtrekking dat om te vergewe een aspek is van die morele ontwikkeling van jongmense aangesien dit mense se lewens ten goede beïnvloed.

4. VERGIFNISONDERWYS: DIE BUITELYN VAN PEDAGOGIES-DIDAKTIESE VORMING IN VERGIFNIS-VRA EN -GEE

Vervolgens word gefokus op 'n soort “leerplan” of “vakkurrikulum” vir onderwysers (byvoorbeeld in Burgerskapsonderwys of -studies, Lewensoriëntering of Lewensvaardighede, Karakteronderwys) om te volg wanneer hulle hul leerlinge moet lei, vorm en onderrig oor hoe om enersyds om vergifnis te vra vir 'n onreg wat hulle gepleeg het, en andersyds om vergifnis te skenk, of dit gevra word of nie. Vergifnis-vra en -gee is 'n veelkantige en komplekse taak omdat dit gerig is op die emosionele en sosiale heling van sowel die onregpleger as die veronregte (Rodden 2004:334).²

4.1 Verstaan heel eerste die konteks waarin die aangevoelde onreg plaasgevind het

Papastephanou (2003:520) wys daarop dat opvoeders en kinders moet kan onderskei tussen 'n “geen-probleem”-situasie en 'n situasie waarin werklike onreg gepleeg is. Kinders moet gelei word om hierdie onderskeid te kan maak en om korrek te kan optree wanneer 'n situasie vol spanning is. Hulle moet beseft dat vergifnis altyd konteks-gevoelig is, dat dit oop staan vir allerhande moontlikhede en optredes en dat die keuse van optrede altyd afhanklik is van omstandighede. Deur gesprek en leiding moet hulle kan onderskei tussen situasies waarin om verskoning gevra behoort te word en dit dalk nie nodig is nie. Hulle moet ook begryp dat daar situasies is waarin mense nie verskoning of vergifnis vra nie maar dit tog gegee moet word, soos in situasies waarin 'n mens die onvergeeflike moet vergewe. Derrida (2001:32-33) stel hierdie punt besonder sterk as hy aanvoer dat: “Vergifnis is nie, en behoort nie, iets normaal, normatief, normaliserend te wees nie. Dit moet altyd buitengewoon en uitsonderlik wees aangesien dit te make het met die onmoontlike: asof dit die gewone loop van historiese temporaliteit onderbreek het.” (Outeur se vertaling uit die Engels.) Daar is 'n aporia ('n innerlike teenstrydigheid) aan vergifnis verbonde, naamlik dat vergifnis slegs sin maak as die onvergeeflike vergeef word: “'n Mens kan nie, of moenie, vergeef nie; daar is slegs vergifnis, indien daar vergifnis is, as die onvergeeflike teenwoordig is. Dit beteken dat vergifnis homself slegs aankondig as 'n onmoontlikheid in sigself. Dit kan slegs moontlik word as die onmoontlike gedoen word.” Vergifnis lê met ander woorde in 'n etiek “anderkant etiek”; dit is die onontdekbare plek van vergifnis, meen Derrida (2001:36).

Volgens die Enright-model³ (Enright, Rhody, Litts & Klatt 2014:8; vgl. ook Freedman & Knupp 2003:138 e.v.; Enright 2003:77 e.v.) kan hierdie fase van die vergifnisproses bekend staan as die blootleggingsfase: die persoon raak intens bewus van die eie emosies en van die pyn wat met die onreg gepaardgaan. Op hierdie stadium beleef die veronregte emosionele ongemak.

² Van der Walt (2017d:4-5) het onlangs 'n ontleding van die Suid-Afrikaanse Lewensvaardighede- en Lewensoriënteringsprogramme gedoen; dit is dus nie nodig om sodanige ontleding ook hier te doen nie. Na die ontleding word tot die gevolgtrekking gekom dat “daar baie ruimte vir vergifnisonderwys (in hierdie twee programme) geskep is. Daar is baie geleentheid in die kurrikulum waar die leerlinge kan leer wat sosiale onreg is, hoe 'n mens jou daarteenoor behoort in te stel, wat vergifnis is, en wat die stappe is wat geneem kan word om iemand te vergeef wat teen jou oortree het, en wat met jou gebeur indien jy 'n onvergewensgesinde houding inneem”.

³ Daar bestaan ook ander modelle van of vir vergifnis, soos die Worthington-model. Laasgenoemde bestaan uit vyf fases: dink aan die onreg in 'n ondersteunende konteks; ontwikkel empatie vir die onregpleger; skenk die oortreder die altruïstiese gawe van vergifnis; verbind jou openlik tot die vergifnis wat jy gee of ontvang het, en hou vas aan die vergifnis wat jy ontvang het (Magnuson & Enright 2008: 115).

4.2 Verstaan die rol en funksie van woede, ontevredenheid en onvergenoegdheid (“resentment”) as die “sneller” van die vergifnis-vra en -gehandelinge.

Die vergifnisproses begin met die ervaring van woede, gevoelens van onreg en van onvergenoegdheid oor ’n oortreding of vergryp wat willens en wetens of onwillens en onwetens teenoor iemand begaan is. Ideaal gesproke, moet die persoon wat onreg gely het, poog om die onreg so “neutraal” as moontlik voor die gees te roep, meen Jennings, Worthington, Van Tongeren, Hook, Davis, Gartner, Greer en Mosher (2016:17). Dit is ook belangrik, soos Mack (2005:39 e.v.) uitwys, om te onderskei tussen goeie of produktiewe woede en sondige of sinlose woede. Woede is goed as dit die persoon help om te verstaan wat gebeur het, en as ’n mens steeds beheer daarvoor het, as ’n mens geleer het hoe om die energie wat daarin opgesluit is vir opbouende doeleindes te gebruik, as dit nie kinderagtig en selfgesentreerd van aard is nie, en as dit nie die ander persoon totaal afbreek en vernietig nie, en as dit ’n mens help om die korrekte stappe in die rigting van vergifnis te neem.

Dit is noodsaaklik dat ’n mens die oortreding in die gesig staar en erken dat dit plaasgevind het om, soos Rodden (2004:334) dit stel, die waarheid van die oortreding te besef en te erken. Dit is in hierdie eerste stap belangrik om die oortreder uit te wys en die oortreding vierkantig in die oë te staar. Vra jouself af: Wie het my te na gekom en waarom het hy of sy dit gedoen? (Rodden 2004:336). Daarby is dit ook belangrik, soos Papastephanou (2003:516) aanvoer, dat sowel die belange van die oortreder as die veronregte in ag geneem behoort te word. Die proses van vergifnis het altyd hierdie twee kante. Deur die nadruk so te plaas voorkom ’n mens dat slegs die belange van een party beskerm word; daarmee word ’n kinderagtige selfgesentreerdheid voorkom (Papastephanou 2003:517).

Nussbaum (2016) maak ’n belangrike bydrae tot ons siening van die rol van woede wanneer ’n onreg teenoor ons gepleeg is. Woede is meestal ’n soort reaktiewe houding wat dikwels gepaardgaan met hartseer, gegriefdheid, afkeur, haat, veragting en jaloesie. In sy reaktiewe vorm vra woede om vergelding (“retribusie”); woede vra dat die oortreder in eie munt terugbetaal word; dit is gefokus op die skade wat ’n mens se self opgedoen het. Omdat die self seergekry het, wil ’n mens die oortreder straf en in gelyke munt terugbetaal (Nussbaum 2016:46-50). Hierteenoor stel sy egter die moontlikheid van ’n vooruitkykende woede wat sy “oorgangswede” noem. Mense behoort so opgevoed te word dat hulle sal verstaan dat reaktiewe woede selfvernietigend is en dat ’n mens liever vorentoe moet kyk met welsynsgedagtes en medelydende hoop vir die self en vir die oortreder. Sodra hierdie oorgang plaasgevind het, meen sy, is daar nie meer ruimte vir die terugbetaal-mentaliteit en vir transaksionele en voorwaardelike vergifnis nie. Die oorgangswede vra om geregtigheid en broederskap, versoening en gedeelde verantwoordelikheid om weer vrede en ewewig te herstel. Wanneer die veronregte persoon stellings maak soos die volgende: “Dit is nou belaglik! Hoe sal ons sake kan regstel? Ons moet ons daartoe verbind om dinge in die toekoms anders te doen,” dan weet ’n mens dat oorgangswede deurbreek het (Nussbaum 2016:29-37).

4.3 Kom tot die besef dat die onreg permanent van aard is

Die volgende stap is om tot die gevolgtrekking te kom dat die onreg wat gepleeg is nooit sal verdwyn nie; dit het deel geword van wie jy (die oortreder of die veronregte) is en dit sal tot diep in die toekoms die geval wees. In die proses moet ’n mens jou afvra: “Wat het skeefgeloop? Hoe en hoekom is my verwagtinge teleurgestel? Hoe en tot welke mate het ek self bygedra tot hierdie toedrag van sake?” (Rodden 2004:336).

4.4 Verstaan dat vergifnis by j ou begin

Vergifnis begin altyd by jouself, nie by die ander nie, ook nie by die oortreder nie. Vergifnis word gegee uit ’n posisie van krag; dit maak ’n mens nie swak of weerloos nie (Enright et al. 2003:4). ’n Mens moet jou verbind tot vergifnis (Jennings et al. 2016:17). Vergifnis is vir ’n mens belangrik aangesien dit genesend is; dit bevry ’n mens van haat en van ongelukkigheid en onvergenoegdheid met die oortreder. Vergifnis begin by een mens en kan van daar af uitkring na baie ander mense toe (soos groepe wat histories veronreg is). Rodden (2004:335) is daarvan oortuig dat om te vergewe ’n genadebewys aan jouself is en nie noodwendig ’n guns aan ’n ander nie. Deur te vergewe voorkom ’n mens geestelike self-vergiftiging. Dit is ook noodsaaklik om te kan onderskei tussen die twee hoofsoorte vergifnis: voorwaardelik en onvoorwaardelik (Stewart 2012:82), en te besef dat dit vir die eie beswil die beste is om onvoorwaardelik te kan vergeef, dit wil s e sonder dat die oortreder om vergifnis gevra het of verskoning vir sy of haar “oortreding” aangebied het.

4.5 Neem die aktiewe besluit om te vergeef

Vergifnis is nie ’n kwessie van “vergeef en vergeet nie” maar eerder om ten volle te onthou en dan *doelbewus te besluit* om te vergeef. Hiervoor benodig ’n mens empatie vir die oortreder (Jennings et al. 2016:17).

Om te vergeef, is ook nie dieselfde as om bloot ’n oortreding oor die hoof te sien en die oortreder te verskoon nie. Dit is eerder ’n proses van vrymaking van die oortreder en dus ook van jouself (Stewart 2012:72). Dit is belangrik om te begryp dat deur nie te vergewe nie, ’n mens jouself gevange hou en jouself nie toelaat om te word wat jy kan wees nie. Die kern van vergifnis is vrymaking, en nie wederkerigheid nie. Dit is die heling van jouself eerder as om regstellende handeling van die oortreder te verwag. Die besluit om te vergewe berus op die insig dat die oortreder niks aan jou verskuldig is nie. ’n Mens moet hom of haar vrystel, en dit is die einde van die saak. Van hierdie punt af vra ’n mens nie meer wat gebeur het nie maar rig jou op die toekoms (Rodden 2004:336). Om te vergeef, meen Jennings et al. (2016:17) is om ’n altruistiese geskenk aan die oortreder te gee.

Volgens die Enright-model (vgl. Freedman & Knupp 2003:138 e.v.) is hierdie die besluitnemingsfase van die vergifnisproses. Die veronregte persoon ondergaan ’n soort hartsverandering teenoor die onregpleger en oorweeg vergifnis as ’n moontlike verdere optrede. Hy of sy kan die besluit neem om te vergewe al voel hulle nie op hierdie stadium regtig vergewensgesind nie.

4.6 Besef dat om te vergewe beteken nie noodwendig dat ’n mens alles vergeet nie

Op hierdie punt breek die werkfase aan volgens die Enright-model (vgl. Freedman & Knupp 2003:138 e.v.). Die persoon wat die onreg gely het begin aktief werk aan kognitiewe en affektiewe (emosionele) strategie e om die onreg te kan vergewe. Een van die belangrikste take in hierdie fase is om die onregpleger in ’n “nuwe denkraam” te plaas, met ander woorde om te besin oor hoe om die onregpleger vanuit ’n ander invalshoek of perspektief te sien en te benader, nie om verskoning vir hom of haar te soek nie maar om na te dink oor hoe en hoekom die onreg in die eerste plek gepleeg is of plaasgevind het. Hierdie fase van “reframing” lei tot gevoelens van empatie en sorg vir die ander.

Ware vergifnis beteken nie dat ’n mens vergeet nie. Om sommer maar net te vergeet hou die gevaar in dat ’n mens die onreg verdring en ontken wat gebeur het, en dit kan alles selfver-

nietigend wees vir diegene wat die onreg ervaar het. Dit kan veroorsaak dat hy of sy dieselfde pyn oor en oor ervaar (Rodden 2004:336). Vergifnis is diep verbonde aan onthou en aan herhaaldelik vergewe want die golwe van seerkry en woede gaan telkens oor 'n mens spoel en aanhoudend vra om nuwe toewyding aan vergifnis. Deur te onthou beskerm 'n mens jou daarteen om te bly lê in die pyn van die oortreding en om onvergenoeagdheid te koester. 'n Mens moet onthou wat gebeur het want dit stel jou in staat om te kies om weer en weer te vergewe (Rodden 2004:334). Die wins wat 'n mens uit vergifnis kry is om 'n nuwe en meer produktiewe toekoms tegemoet te gaan (Rodden 2004:336).

4.7 Kry die insig dat vergifnis 'n vrye gawe aan 'n ander is en dat 'n mens niks terug moet verwag nie

As 'n mens eenmaal vergewe het, is alles verby en moet 'n mens niks terug verwag van hom of haar wat jy vergewe het nie. Die oortreder se skuld is volkome vrygeskeld, en die persoon wat vergewe het tree sterker as ooit uit die proses; hy of sy is so sterk dat hulle niks meer van die oortreder nodig het nie (Rodden 2004:336).

4.8 Die einde van die pad: laat alles vaar

Op hierdie punt het 'n mens volgens die Enright-model (vgl. Freedman & Knupp 2003:138 e.v.; Magnuson & Enright 2008:114) die laaste fase bereik van die vergifnisproses, naamlik die uitkomstfase. Die veronregte persoon ervaar op hierdie stadium dat hy of sy persoonlik gebaat het by die uitvoering van die voorgaande stappe van die vergifnisproses. Een van hierdie winste is groei in geestelike gesondheid deurdat die oorspronklike woede, gevoelens van veronregting begin verdwyn.

As 'n mens al die stappe wat hierbo uitgestippel is met welslae deurgevoer het, het jy effektief deelgeneem aan die verbreking van 'n bose kringloop van onreg en wraak, en het jy die euwels van 'n verlede vol stryd, wrok en woede oorkom. Op hierdie manier kan 'n mens 'n bydrae lewer tot die oplossing van konflik (byvoorbeeld op die skoolterrein) en tot opvoeding vir vrede en versoening (in die samelewing of in jou land). Hierdie wins hou verband met die etiese faset van die opvoedende onderwys wat hierbo vermeld is in die sin dat die leerlinge meer pro-sosiaal kan word; hulle voel morele verpligtinge en verantwoordelikheid teenoor andere aan, en ontwikkel 'n sterker sin van behoort tot en by die groep (Kagawa & Selby 2014:10, 11, 26). Hiermee eggo hierdie twee skrywers 'n standpunt wat Adams (1973:63) etlike dekades gelede al ingeneem het, naamlik dat vergifnis kan lei tot die totstandkoming van nuwe en hernude verhoudinge. Deur versoening word vyandskap en vervreemding vervang met vrede en medemenslikheid. Derrida (2001:27) stem met Adams (1973:70) saam as laasgenoemde stel dat om te vergewe nie regtig vir 'n mens 'n keuse is nie; dit is 'n verpligting. Daar sit ook geen verdienste in om oortreders te vergewe nie; 'n mens doen maar net wat jy moet doen. Derrida stel dit enigins anders as hy sê dat daar geen einde aan vergifnis is nie, geen maat daarvoor nie, geen matigheid daaraan verbonde nie, en eintlik ook nie eens die vraag hoekom 'n mens dit moet doen nie.

Op hierdie stadium is dit nodig om te bly vashou aan die vergifnis wat gegee is (Jennings et al. 2016:17). Navorsing het getoon dat persone wat vergeef laer angsvlakke ervaar, positiewe verhoudinge met die oortreder opbou, meer hoop vir die lewe gekry het en 'n positiewer siening van hulself opgebou het as diegene wat nie vergeef nie (Freedman & Knupp 2003:138; Al-Mabuk, Enright & Cardis 2006:427-444). Dit het ook getoon dat vergifnis-gee lei tot vermindering in aggressievlakke (Schechtman & Nachshol 1996:548).

'n Nuwe begin het aangebreek (Castillejo-Cuéllar 2007:27). Die oorspronklike onreg wat gepleeg is, is op die agtergrond aan die verdwyn en hopelik mag dit deel word van 'n vooruitkykende geskiedenis waarin dit so goed as geen rol meer speel nie (Rodden 2004:336). Ware vergifnis lei tot die vrylating van 'n gevangene en meermale tot die besef dat 'n mens 'n onderskeid moet maak tussen die mens wat die onreg gepleeg het en die onreg self. As jy dit reggekry het, het jy 'n tumor uit jou innerlike lewe uitgesny, en het jy nog 'n gevangene vrygestel – jouself. As die proses van vergifnis nie effektief was nie, bly jy egter vir altyd 'n gevangene van die onreg en die wrok (Rodden 2004:336). Om te vergeef, beteken nie dat geregtigheid laat vaar word nie; dit beteken wel dat die wrok daarvoor laat vaar word (Rodden 2004:338).

5. GEVOLGTREKKING

Slegs mense wat gedurende hulle grootwordjare in die skool, kerk/moskee/sinagoge en tuis onderrig is om die hele proses van vergifnis-vra en -gee te deurloop, en wat verstaan wat dit beteken om die onvergeeflike te vergeef is in staat om te voldoen aan die etiese imperatief van doen aan ander soos jy aan jouself gedoen wil hê, en om die belange van die ander te dra en te behartig asof hulle jou eie is. Daar is nie baie mense wat spontaan kan doen wat een van die moeders van die Gugulethu 7, wat tydens die apartheidsregime om die lewe gebring is, kan doen nie. Sy het die volgende woorde teenoor een van die moordenaars van haar seun geuiter:

Ek vergeef jou, my kind. En die rede waarom ek sê ek vergeef jou is omdat my eie kind nooit weer wakker sal word nie, en dat dit nutteloos is om hierdie wond verder teenoor jou te hou. God sal die regter wees. Ons moet hulle vergewe wat teenoor ons gesondig het omdat ons ook wens om vergewe te word. Dus, ek vergeef jou, Taphelo, ek wil hê jy moet huis toe gaan in die wete dat die moeders (van die Gugulethu 7) jou vergeef het vir die bose daad wat jy gepleeg het en dat ons meegevoel met jou het. Daar is geen plek daarvoor om klippe na jou te gooi nie, al het jy hierdie dinge gedoen. Jesus het vir ons gesê toe hy aan die kruis gehang het “vergewe diegene wat teenoor julle gesondig het”. Omdat ons ontslae wil raak van die swaar las wat ons binne-in ons dra, wil ons nou vrede binne-in ons voel. Dus, wat my betref, ek vergewe jou, my kind, ek vergewe jou; dit gaan jou goed, my kind (en toe het sy hom omhels). (Castillejo-Cuéllar 2007:29-30; outeur se vertaling uit die Engels)

Die meeste mense het opvoedende onderwys nodig om by hierdie punt uit te kom. Dit het dus in ons tyd waarin soveel sosiale onreg gepleeg word noodsaaklik geword om 'n “vak” soos vergifnisonderwys in skole in te voer.

BIBLIOGRAFIE

- Adams, J. E. 1973. *The Christian counselor's manual*. Grand Rapids: Zondervan.
- Adams, J. E. 1986. *How to help people change*. Grand Rapids: Zondervan Publishers.
- Al-Mabuk, R., Enright, R. D. & Cardis, P. A. 2006. Forgiveness education with parentally love-deprived late adolescents. *Journal of Moral Education*, 24(4):427-444.
- Beeld*. Dagkoerant. 7 Julie 2017.
- Castillejo-Cuéllar, A. 2007. Knowledge, experience, and South Africa's scenarios of forgiveness. *Radical History Review*, 97:11-42.
- Coetzer, W. 2008. Vergifnis. Lesingbundel. Potchefstroom: SE Coetzer. Verkrygbaar te: Posbus 1032, Noordbrug. 2522.
- De Muynck, B., Vermeulen, H. & Kunz, B. 2017. *Essenties van Christelike leraarschap*. Gouda: Driestar-educatief.

- Derrida, J. 2001. *Cosmopolitanism and forgiveness*. (Vertaal deur Mark Dooley & Richard Kearney). London: Routledge.
- Enright, R. D. 2003. *Forgiveness is a choice*. Washington: American Psychological Association.
- Enright, R. D., Gassin, E. A. & Knutson, J. A. 2003. Waging peace through forgiveness education in Belfast, Northern Ireland: A review and proposal for mental health improvement. *Journal of Research in Education*, 13(1):1-13.
- Enright, R. D., Rhody, M., Litts, B. & Klatt, J. S. 2014. Piloting forgiveness education in a divided community: Comparing electronic pen-pal and journaling activities across two groups of youth. *Journal of Moral Education*, 43(1):1-17.
- Freedman, S. & Knupp, A. 2003. The impact of forgiveness on adolescent adjustment to parental divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 39(1/2):135-165.
- Greven, J. & Letschert, J. 2006. *Kerndoelen Primair onderwys*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap.
- Jennings, D. J., Worthington, E. L., Van Tongeren, D. R., Hook, J. N., Davis, D. E., Gartner, A. L., Greer, C. L. & Mosher, D. K. 2016. The transgressor's response to denied forgiveness. *Journal of Psychology and Theology*, 44(1):16-27.
- Kagawa, F. & Selby, D. 2014. *Child-friendly schooling for peacebuilding*. New York: United Nations Children's Fund, Education Section, Programme Division. Sept.
- Mack, W. 2005. *Anger and stress management God's way*. Merrick: Galvary Press.
- Magnuson, C. M. & Enright, R. D. 2008. The church as forgiving community: an initial model. *Journal of Psychology and Theology*, 36(2):114-123.
- Miedema, S. & Ter Avest, I. 2011. In the flow of maximal interreligious Citizenship Education. *Religious Education*, 106(4):410-424. July-September.
- Nussbaum, M. C. 2011. *Creating capabilities*. Cambridge: Belknap Press.
- Nussbaum, M. C. 2016. *Anger and forgiveness. Resentment, generosity, justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Papastephanou, M. 2003. Forgiving and requesting forgiveness. *Journal of Philosophy of Education*, 37(3):503-524.
- Rodden, J. 2004. Forgiveness education, public policy: The road not yet taken. *Modern Age*, Fall 2014:333-341.
- Schechtman, Z. & Nachshol, R. 1996. A school-based intervention to reduce aggressive behavior in maladjusted adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 17(4):535-552.
- Stewart, D. 2012. Thinking about forgiveness: A philosophical preamble to its cultivation in schooling. *Journal of Thought*, 47(1):66-95.
- Strauss, D. F. M. 2017. Besinning oor staat en samelewing. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 57(2-2):668-679.
- Taysi, E. & Demet, V. 2015. Forgiveness education for Fourth Grade students in Turkey. *Child Indicators Research*, 9(4):1095-1115.
- Trollinger, S. 2007. *Advanced triage counseling*. Oviedo: Higher Life Press.
- Van Crombrugge, H. 2007. *Denken over opvoeden*. Apeldoorn: Galant.
- Van der Walt, J. L. 2017. Some recent responses to neoliberalism and its views on education. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* 73(3), a4493. <https://doi.org/10.4102/hts.v73i3.4493>.
- Van der Walt, J. L. 2017b. The neoliberal revolution in education: Three instruments for diagnosing and addressing the problem. Voordrag tydens die *International Conference on Education and New Developments*, Lissabon. (26 Junie.)
- Van der Walt, J. L. 2017c. Vergifnisonderwys: Is dit (voor-)teoreties toereikend begrond? *LitNet Opvoedkunde* <http://www.litnet.co.za/vergifnisonderwys-dit-voorteorieties-toereikend-begron/>
- Van der Walt, J. L. 2017d. Vergifnisonderwys: Die sleutel tot die ontlofting van sosiale onreg. *In Luce Verbi* 51(1) a2256. <https://doi.org/10.4102/ids.v51.12256>
- Wielemans, W. 1991. Comprehensive education in Belgium. *European Journal of Education* 26(2):167-178.